

*Лідія Сафонік, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів)*

АНТРОПОЛОГІЯ В СИСТЕМІ НАПРОДОЗНАВЧИХ НАУК

Антропологія - "вчення про людину" (від антропос - давньогрецьке "людина", логос - "слово"). Поле антропології - система напівавтономних дисциплін, предметом дослідження яких є людина. Розрізняють: фізичну антропологію, соціальну, культурну, історичну, філософську, медичну, юридичну, економічну, екологічну, політичну тощо. Антропологія як система спеціальних дисциплін сформувалася у ХІХ ст. Першою виникла фізична антропологія, предметом дослідження якої є умови формування *Homo sapiens*. На питання: "Хто такий антрополог" переважно відповідають так: "Антрополог - це вчений, котрий їздить в експедиції у далекі племена і вивчає специфіку їх життя". Слово "антропологія" нині, найперше, пов'язане з областю знань, яка досліджує сучасні суспільства, національні держави, міські спільноти, сільські громади з розвинутими інституційними системами і писаними законами.

Антропологи вивчали, продовжували вивчати і вивчають приклади незалежної соціальної організації людей. Антропологічному інтересу не властивий чисто споглядальний характер. Клод Леві-Стросс пише у своїй чудовій книжці "Печальні тропіки" про шок від зіткнення двох цивілізацій. У ХVІ ст. європейські подорожуючі, досягнувши берегів Америки, виявили, що їх населяють люди. Європейці і індіанці вивчали один одного. "У процесі справжнього психосоціологічного дослідження колоністам пропонувався набір анкет, щоб з'ясувати, чи спроможні індіанці жити, послуговуючись результатами власної праці, подібно до селян Кастілії". Відповідь була заперечною. "У крайньому випадку, можливо, їх внуки. До того ж індіанці настільки скверні, що і це дуже сумнівно". Доказами того, що індіанська душа переповнена скверною є те, що "вони уникають іспанців, відмовляються працювати без винагороди, а їх спотвореність доходить до того, що вони дарують своє добро, не відштовхують своїх друзів, яким іспанці повідрізали вуха". Отже, висновок можна зробити такий: "Для індіанців найкраще бути рабами, ніж залишатися тваринами на свободі". [1, с.29].

Через декілька років колоністи підтвердили свої висновки такими спостереженнями: "Вони їдять людське м'ясо, у них немає системи правосуддя, вони ходять оголеними, їдять сирих блох, павуків і хробаків... Вони не носять бороди, а якщо вона випадково виростає, то вони квапляться її повищипувати. На сусідньому острові (Пуерто-Ріко)... індійці ловили білих і умертвляли їх, занурюючи у воду, а потім тижнями спостерігали за утоплениками, щоб дізнатися, чи піддаються вони процесові тління. Порівнюючи ці дослідження, можна зробити два висновки: білі цікавилися соціальними науками, а індіанці мали довіру швидше за все до наук природничих, у той час, коли європейці називали індіанців тваринами, другі вбачали у перших небожителів. При рівному невігластві останнє, безумовно, більш личить людям" [1, с.29-30].

На початку XIX ст. в Англії, Франції, Германії утворились антропологічні товариства. Через певний час постала проблема визначення місця антропології серед інших соціальних наук та статусу самої антропології. Численні університетські відділення, зокрема у США, називаються "антропології та соціальних наук".

Значні корективи у цю концепцію були внесені наприкінці XIX ст. - початку XX ст. у зв'язку з поширенням ідей дифузійнізму. Ця наукова течія надала пріоритет просторовому переміщенню народів. В системі дифузійністських ідей етнологія розумілася як наука про культури, при цьому відірвані від своїх носіїв - народів. Отже, етнологія біля своїх витоків сприймалася як самостійна дисципліна на рівні з археологією, історією, а у середині XIX ст. - як наука про народи, наприкінці XIX ст. розуміли як складову соціальної антропології або складову етнографії, орієнтованої на опис переважно примітивних народів. У XX ст. з появою глобальних проблем - тотальної руйнації народної культури, проблеми миру і конфліктів, економічних та соціальних наслідків сучасної цивілізації тощо, зазнали певної кризи етнографія та соціокультурна антропологія. Перед етнографами та антропологами постала проблема соціальної відповідальності та професійної етики. У 1992 році Міжнародним науковим братством антропологів, етнографів і демографів був прийнятий Кодекс професійної етики етнографа. Ось його зміст:

1. Виявляючи відданість етнографічній науці, етнограф має проїнятися глибокою повагою та занепокоєнням долею народу, що ним вивчається, чутливістю до його цінностей та інтересів, вірою у нього.

2. Етнографу слід усвідомити ключовий постулат: щоб будувати новий світ, потрібно знати минуле, котре підтверджує ідею єдності людства за всього його етнічного розмаїття; отже, він має проїнятися почуттям відповідальності за долю всієї людської цивілізації перед загрозою глобальних соціально-культурних катастроф та міжнаціональних конфліктів.

3. Повертаючи народів отримані від нього ж інформацію та знання:

- не нашкодь йому;
- не формулюй проблем там, де їх не бачить сам народ;
- не бери на себе функції самого народу.

4. Не роби собі кумира зі свого народу, своєї релігії, своєї культури. Знай, що всі люди потенційно рівні. Хто знає один народ - не знає жодного народу, хто знає єдину релігію, єдину культуру - не знає жодної.

5. В силу того, що етнографія логічно підводить до висновку про мінливість і водночас про спадковість будь-якого погляду, усякого явища суспільного життя, етнограф повинен бути ворогом будь-якого консерватизму, як і усякого нігілізму.

6. Не профануй науки, не паплюж етнографії кар'єризмом; справжнім етнографом може бути лише той, кого живить ентузіазм в науці, любов до людства і до людини.

7. Не промовляй несправедливого свідчення на ближнього свого, на інші народи, на їхній характер, обряди, звичаї. Люби ближнього більше, ніж самого себе.

8. Не вбивай науки фальсифікацією фактів, поверховим, неточним спостереженням, скороспілими висновками.

9. Шануй великих попередників, учителів у науковому та громадському житті, аби й тебе шанували по заслугах твоїх.

10. Етнографія - вінець усіх гуманітарних наук, оскільки вона всебічно вивчає всі народи і все людство у його минулому та сьогодні з гуманістичних, людських позицій.

Як бачимо із останньої тези, етнографія вважається вінцем усіх наук. Ця точка зору притаманна лише вітчизняному народознавству.

Теоретична і прикладна антропологія не претендують на пряму участь у соціальних перетвореннях. Логіка антропологічного дослідження відрізняється від логіки глобальних проєктів, політичної філософії і політології, історії великих особистостей. В антропологічних дослідженнях людські масштаби завжди залишаються збереженими. Антропологи завжди розуміли, що їх дані часткові, приблизні і містять помилки. У сучасній ситуації кризи "глобальних" ідеологій, "великих" теоретичних систем зростає інтерес до людиновимірних антропологічних підходів.

В певний момент розвитку антропологія від дослідження "доісторичних" спільнот перейшла до дослідження "розвинутих" суспільств. У антропології з'являється спільний предмет дослідження з соціологією. Антропологія і соціологія досліджують повсякденне життя людини, "вищі" прояви культури, "елітарну" та "масову" культуру. Соціально-історична антропологія аналізує людину разом з її життєвим світом, з конкретними формами існування. Правда, класична польова антропологія, нічого іншого, крім цих форм дослідження не знала. Антропологія великих, міських індустриальних і постіндустріальних суспільств зберігає принципи дослідження класичної польової антропології. Антропологи завжди досліджували спільноти на локальному рівні, саме тому улюбленим об'єктом дослідження антрополога є ізольоване плем'я, село. Дослідник вивчає те, що може бути об'єктом спостереження.

Око антрополога називають "оком ювеліра". Сьогодні це "око ювеліра" скероване на ті суспільства, в яких ми живемо самі. Антрополог перестає писати про людину з великої букви, а повертається до людини з маленької букви.

Предметом аналізу сучасної антропології є відношення у школі, у студентській групі, університеті тощо. Аналіз щоденних взаємодій часто показує, що вчитель, виходець з нижніх прошарків середнього класу, культивує у своїх учнів відповідні цінності. Такі вчителі можуть віддавати перевагу дітям з середнього класу через формальне структурування роботи у класі, на відпочинку, у спілкуванні. Вони культивують цінності успіху, змагання, ворожості, перевагу матеріальних цінностей над інтелектуальними.

Антропологічне знання відрізняється високою практичною цінністю. У свій час в Британській імперії службовцям, які приймали участь в управлінні колоніями, давали певну суму антропологічних знань, які дозволяли попередити цілу низку помилок в управлінні. Досліджуючи незахідні феномени, антропологія досліджує їх цілісно, включаючи в аналіз дослідження цілісні аспекти культури, системи ідей і вірувань, картини світу, які репрезентують

різноманітні групи людей. Антропологічні підходи можуть допомогти соціальному досліднику поставити себе у нову позицію. Метафора діалогу, яка замінює метафору тексту з переметом, є притаманною антропологічному дослідженню. Антропологія намагається зрозуміти: як людина живе у суспільстві, і як суспільство живе в людині.

У сучасний період ми спостерігаємо розвиток динамічної антропології або антропології конфліктів та змін. Вартує зазначити, що активне спостереження, яке практикували антропологи вивело цю дисципліну на шлях дещо застиглого сприйняття соціальних явищ. Антрополог сприймав світ таким, яким бачив навколо себе і вірив у те, що він бачив, тобто існуючий світ, людей, які взаємодіють просто тут.

Класична антропологія почала спиратись на таке бачення світу, в якому значною мірою ігнорувалася історія і соціальні зміни. Будь-яке трансформування світу в часі не враховувалося або ж розглядалися як тривіальні чи впливи сучасної європейської культури на самотню чисту місцеву культуру. Прагнення створити науку про суспільство вибудовувалося на низці виключень, як-от відкидання історичної причинності. Одним із перших відреагував на усунення історії з антропології Еванс-Прітчард, хоч він і не ставив активне спостереження як метод дослідження. Цю зміну судилося зробити фахівцям, згуртованим навколо Макса Глюкмана з Манчестерської школи, в той час як у Франції Жорж Баландьє і Роже Бастід, формували напрям, який поривав ще радикальніше з минулим і включав «первісні суспільства» в історію і новітню епоху.

Макс Глюкман (1911-1975) – народився в Південній Африці і викладав соціальну антропологію в Оксфорді. Його прибічники і учні – Джон Барнс, Елізабет Колон, Скарлет Епштейн та інші. Насамперед більшість з них займалися Африкою і саме Африка надихає основні концепції того, що мало стати «теорією родинних зв'язків», головною рисою якої було те, що вона трансформує способи споріднення в «системи» і «суспільства». Доробок Макса Глюкмана показує, як наявність чи відсутність спорідненості по певній лінії визначає решту інститутів. Макс Глюкман показує, що, наприклад, у народності лозі в Родезії немає структурованої спорідненості, Тоді як зулуси в Наталі поділені на жорстоко структуровані спорідненості, а саме екзогамні клани. Суспільство складається тут з чітко структурованих та диференційованих груп, у той же час як у народності лозі нічого подібного немає. Згідно Макса Глюкмана не можна зрозуміти суспільства, якщо не проаналізувати його конфліктні фактори, і більше того, на його думку конфлікт – це своєрідний запобіжний клапан, що дозволяє вивільнитися напрузі, щоб краще зберігалася загальна рівновага «бунт слугує, щоб підсилити встановлений порядок».

Віктор Тернер (1920-1983), зазначає, що конфлікти та їх розв'язання становлять «соціальну драму» - термін для позначення значних конфліктів, що виникають у суспільстві. Кожна група переживає суперечності між своїми нормами і поривами своїх членів. Спокуса збунтуватися є частиною самої системи, і за якийсь час вона неминуче призводить до розколу груп. На розв'язанні проблеми культурних змін наполягає Мелвін Дж. Гершковіц

(1895-1963), у той час як Роже Бастід (1898-1974) – цікавиться міською культурою та розвиненими суспільствами. Етнологія має надавати перевагу міському мешканцю, а не людині лісу. Антропологія повинна вміти ставити діагноз про стан конкретної соціальної групи, що переживають кризу, щоб визначити потрібне лікування. Відома праця «Чорна Америка». Сучасне суспільство створює стільки, скільки руйнує. Роже Бастід шукає захисту у соціологів і пише працю «Соціологія душевних хворіб».

Жорж Баландьє (нар.1920) працював разом з Бастідом у Сорбоні. Жорж Баландьє різко відкидає класичну антропологію; його цікавить співвідношення сил у межах конфліктів. Основна ідея полягає у тому, що 1). жодне суспільство не може триматися осторонь і вважатися ізольованим. З одного боку цей висновок є тривіальним, але мало етнологів формулювали з такою гостротою. 2). Суспільство завжди має справу з часом і змінами і ні про які сталі структури, упорядковані цілісності годі говорити. 3). суспільство не є збалансованим і гармонійним комплексом, а також не можна протиставляти традицію і модерність, непоправний розрив між «нами» і «ними». На мою думку не можна притиставляти класичну і посткласичну та постнекласичну філософію. Друга – це закономірне продовження першої. Твердження про те, що Платон вже все сказав є вказівкою на амбіційність та негнучкість думки. Відкинувши постмодерну філософію необхідно заявити про смерть мого часу в мені і мене в ньому, бо я нічого не можу сказати.

Місто – це феномен глибоких соціологічних змін. Жорж Баландьє відмежовується від марксизму, оскільки незводить суспільні відносини до суперечностей: вони є джерелом рівноваги, але ця рівновага нестійка за своєю природою, адже складається з відмінностей. Життя потребує союзу протилежностей. Союз подібних, як гомосексуалізм не дає ніякого результату. Зв'язок чоловіка і жінки є «напруженим взаємодоповненням», а злигодні союзу статей можуть слугуват моделью для злигоднів і мінливостей суспільства. Становище жінки не можна розглядати лише з погляду підпорядкованості. Вона є потенційно небезпечною, і вона має владу. Іншою формою антагонізму є стосунки між старшими і молодшими. Разом з статтю вік слугую визначальною характеристикою стосунків у суспільстві. Старшинство є принципом порядку, але і фактором конфліктів і безпорядку. Воно диференціює все, коли впорядковує. Будь-яка суспільна система є двозначною. Суспільство побудоване на балансі між нерівністю і рівністю, обмеженням і солідарністю. У будь-якій соціальній групі повинні бути важелі протидії. Соціальне розшарування існує в будь-якому суспільстві; воно є інструментом соціальної згуртованості завдяки встановленню ієрархії порядку. Але воно визначається також і розривами і всі системи породжують більш чи менш ефективний протест.

Однією з провідних ідей політичної антропології як напрямку сучасної антропології є думка, що влада є властивістю будь-якого суспільства, навіть для доколоніального і вона виконує внутрішні функції: суспільству необхідно захищатися від свої слабких місць; відтак влада впливає з цієї ентропії, яка загрожує суспільству безладом. Крім цього влада, пов'язана з іншими людьми та суперництвом між ними. По - друге, влада дає змогу організувати суспільство

проти сил, які можуть бути ворожими і небезпечними для нього. По – третє, влада завжди містить елементи асиметрії. Як зазначає Баландьє, суспільство не може регулюватися взаємністю. Воно має також і нерівності, з розвитком яких влада посилюється. По - четверте, влада ніколи не буває позбавлена священного характеру. Політичне життя виявляється в альянсах, зіткненнях, злиттях і розколах і призводить до розподілу територій. Владні стосунки є динамічні, і всі вони спрямовані на змагання і суперництво. Як немає суспільства без політичної влади, так не має влади без ієрархії та нерівних стосунків між групами та окремими людьми. Перші форми нерівності формуються на ґрунті статі і віці. Релігія ніколи не буває відірвана від форм влади і пов'язаної з нею боротьби. З другого боку, влада ніколи не буває повністю позбавлена свого релігійного змісту.

Антропологія переживає кризове становище. Фернанд Бінг у «Розмові з Альфредом Метро», пояснюючи бажання досліджувати древні культури зазначає: «Більшість етнографів, і насамперед ті, які працювали в польових умовах, є, більшою чи меншою мірою, бунтарями, людьми неспокійними, що почувають себе кепсько у своїй власній цивілізації. Цей суб'єктивний аспект настільки впадає в око, що в ньому навіть вбачали властивість, яка відрізняє антрополога від соціолога. Звичайно, їхні дві дисципліни пов'язані між собою, але антрополог почуває себе скуто у своєму суспільстві, тоді як соціологові там добре, і він не прагне реформувати його». [15, 431] Антрополог продовжує свою думку і заявляє, що «я почув себе дивовижно легко і набагато менш скутим, ніж у своїй власній цивілізації. Чому? Можливо тому, що я опинився в набагато повільнішому ритмі життя, що істоти, з якими я контактував, не терпіли від проблем, що навалюються на всіх нас, і це було для мене своєрідним спочинком.» [15, 431]

На думку Фернанда Бінга, він дійсно «спізнав відчуття, що люди, які живуть у таких матеріальних умовах, набагато щасливіші, ніж ми». [15, 432] Таким чином, ми можемо зробити висновок, що польовий дослідник намагається знайти сенс свого життя, живлячись здобутками древніх культур. Через «стару» культуру ми прагнемо зрозуміти свій життєвий шлях і досягнути єдності сенсожиттєвих орієнтирів. Як відзначає Клод Леві-Строс, багато чого змінилося протягом останньої чверті сторіччя, і антропології зазнала глибокої кризи й приречена на те, щоб надалі змінити свою природу¹. Ж.Рюс підкреслює: «Деколонізація не була сприятлива до етнологів, які стали її жертвами... Віднині незалежні держави не дуже прихильно дивилися на цих спостерігачів, що нахабно зазирали в кожную шпарку й наколювали їх, як ото метеликів для колекції, їхніх громадян, що в парадоксальний спосіб поверталися до етноцентричного світобачення. Традиційні зони досліджень, заселені «любими дикунами», ставали все більш і більш важкодоступними» «Сам той факт, що ми ставимося до раніше колоніально підлеглих народів як до об'єкту вивчення, часто сприймається новими державами як образа, як витончена й порочна форма утвердження вищості білої раси»².

Наприкінці 70-х років з виходом у світ праці Едварда Саїда «Орієнталізм» ситуація змінюється. У цій праці автор ставить під сумнів саме підґрунтя

антропологічного підходу, антропологія, яка укоренилася в позитивістських підходах, не змогла відображати сучасні реалії людського життя. Р.Нідхема, наприкінці 70-х років ХХ сторіччя заявив, що зростаюча спеціалізація антропології є провісником кризи, а отже кінця антропології як науки. Р. Дельєж зауважує, що американська критика 1980-х років «спираючись на філософську реконструкцію, ставила під сумнів самі постулати соціальної антропології». [7, 256] У першу чергу бажання, культурної (соціальної) антропології говорити від імені «Іншого», оскільки будь-які висловлювання від «Іншого», а отже за «Іншого» розцінюються як форма домінування.

Р. Дельєж наголошує: «Сама суть антропології як дискурсу про «іншого» ставилася під сумнів, а дисципліну звинувачували у бажанні домінувати, характерному для колоніальної епохи. Цей проект одностороннього дискурсу, яким за об'єкт бралися народи світу, ставав таким, що не витримує критики. Народи почали говорити, в свою чергу, об'єкт став суб'єктом, а наші чудові усталені думки через це сильно захиталися». [7, 256] Відсталість антропології від сьогодення у тому, що вона продовжує пошук загальних істин, загальних принципів пояснення особливості буття народів. Критика 1980-х років показала, що не може бути об'єктивного висвітлення життя народів, позбавленого суб'єктивної точки зору дослідника та спостерігача.

Р. Дельєж підкреслює, що «якщо антропологія не бажала перетворитися на такий собі клуб розмов про втрачені раї, їй потрібно було цікавитися трансформаціями сучасного світу і, в більш загальному плані вважати, що суспільство ніколи не буває повністю застиглим». [7, 254] Через принцип домінування культурна (соціальна) антропологія нав'язувала розуміння сенсу життя народам, які були об'єктом дослідження. Таким чином, раніше поневолені народи позбулися нав'язливих спостерігачів, якими уявлялися їм антропологи. Окрім того, стародавні примітивні суспільства, з допомогою сучасних здобутків технічних засобів та способів комунікації, зазнали докорінних змін, і дослідники, що працюють у польових умовах, зустрічаються з ймовірними об'єктами дослідження, які не відповідають їх уявленню про «іншу» культуру.

В антропологічному просторі має місце негативна та позитивна антропологія як різновиди антропологічного пізнання. Н.В.Хамітов висловлює цікаву думку, згідно якої: «Взаємопов'язаність позитивного і негативного, еротичного й танатичного в людському бутті не лише ставить проблему наявності «позитивної» та «негативної» антропології, а й необхідності «цілісної антропології» як мета-антропології». І продовжує далі: «В найширшому розумінні метаантропологія може бути осмислена як вчення про межі буття людини, його екзистенціальні виміри, умови комунікації в цих вимірах і архетипові основи культури». [13, 168] Позитивна антропологія, яка займає гідне місце в системі народознавчих наук, на відміну від негативної, розпадається на велику кількість напрямків. [12]

Література

1. Клод Леви-Стросс. Печальные тропики.- М; 1999.- 398с.
2. Клод Леви-Стросс. Структурна антропологія. – К; 1999. - 360с.
3. А.Понамарьов. Українська етнографія.-К; 1998. - 206с.